

УДК 81:008

Т. С. Мейзерська, д-р філол. наук, проф.

МОВА І КУЛЬТУРА

Одеський державний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 81:008

Т. С. Мейзерская

ЯЗЫК И КУЛЬТУРА

Одесский государственный медицинский университет, Одесса, Украина

В статье рассматривается органическая взаимосвязь языка и культуры.

Прослежены смысло- и формообразовательные функции слова, выражающего как научные понятия, так и художественные образы.

Подчеркнуто равноценность образа и понятия в пространстве текста культуры.

Ключевые слова: культура, язык, слово, лингвоментальность.

UDC 81:008

T. S. Meyzerska

LANGUAGE AND CULTURE

The Odessa State Medical University, Odessa, Ukraine

In this article the organic interrelations between language and culture are observed. The formal functions and those of the meaning of the word, which express both scientific notions and artistic images, are traced. The author underlines the equal value of the image and the notion in the space of the culture.

Key words: culture, language, word, linguistic perception of the world.

Легко перекопатися, що широка основа діяльності потомків, яка підготовляється предками, — не в спадкових фізіологічних розміщеннях тіла й не в матеріальних пам'ятках попереднього життя. Без слова людина залишилась би дикуном серед найвитонченіших творів мистецтва, серед машин, карт тощо. Одне тільки слово є; одне воно відноситься до всіх інших засобів прогресу (до яких не належить їх джерело, людська природа) як перший і основний.

О. Потебня

Кризю культури пов'язують сьогодні зі спричиненим переважно засобами масової інформації фундаментальним спрощенням до середньовжиткового мінімуму великих культурних цінностей, розчинення у царстві масової культурної індустрії великих творінь людського духу. Даніель Салленав пише про те, що книга сьогодні уже не стоїть у центрі людських інтересів: «Хіба можуть книжки знайти для себе місце у світі міст, де поступово вмирає мрія про волю, яка й привела їх на світ? Чи потрібні вони в суспільстві, де гонитва за щастям стала загальною мрією, хоч і не для всіх однаково здійсненою, в суспільстві, де править потрібно нещадний закон грошей, прибутків і споживання?» [1]. Вчені помітили, що розвиток людської цивілізації у ХХ ст., порівняно з попередніми цивілізаціями, має досить відмінну природу.

Адже у всіх великих цивілізаціях, що зникли у часі, історики констатують одночасний розквіт усього «кетягу цінностей», виплеск практичних, теоретичних, художніх знань. Натомість, за Мішелем Анрі, що схильний означувати сучасну добу як добу варварства, сьогодні ми спостерігаємо певну різновекторну спрямованість розвитку науки і людини, фундаментальних цінностей знання і життя, певне «сцієнтичне зрушення», забезпечене безпрецедентним розвитком знань, які формують «науку» і, до речі, високо несуть це знання: «Під цим розуміється знання, строге, об'єктивне, незаперечне, істинне. Проте якщо знання, що все глибше й глибше дозволяє проникнути в таємниці всесвіту, є безперечним благом, чому тоді воно супроводжується занепадом усіх інших цінностей, занепадом настільки серйозним, що

він ставить під загрозу саме наше існування? ... сьогодні перед нами відбувається таке, чого раніше ніколи не бачено: науковий вибух і руйнація людини. Ми маємо справу з новим варварством, і цього разу немає певності, що нам удасться будь-коли його подолати» [1].

Прогнози відверто песимістичні, проте за умов глобалізації, світової відкритості і світових тисків набуває особливо великого значення власне культурне самоствердження і глибоке національне самоусвідомлення. Воно підтримується тими трансформаційними процесами, які відбуваються всередині певної культури та в інтенсивних міжкультурних зв'язках, окреслюють її динаміку. А та в свою чергу означає життєспроможність культури, її здатність пристосовуватися до швидкозмінних умов існування у сучасному світі.

В основі будь-якої культурної динаміки лежить могутній механізм традицій, що забезпечує цілісність культури, її історичну тяглість, збереження та збагачення ціннісних смислів. Трансформаційні моделі культури покликані підтримувати і забезпечувати неперервність етнічного світовідчуття. Як психокогнітивна структура у власну психокультурну матрицю вписана мова. І значення мови в артикуляції власної культури є фундаментальним і органічним. Мова — це не лише засіб чи форма втілення людської духовності, вона є духовним життям людини, адже «тип і функція мови є організмом духу так само, як будова м'язових волокон, коло кровообігу, розгалуження нервів — організм тіла» [2]. Мова і культура є взаємозбалансованими, такими, що ізоморфно відтворюють одна одну. Мова з дитинства забезпечує процес «вростання» у культуру. Життєві смисли провокуються як лінгвокультурні субстрати, що експліцитно й імпліцитно несуть у собі відповідну інтерпретацію світу. Лінгвокомунікативні конструкти є одним із найважливіших каналів «входження» в культуру, вони творять живий субстрат комунікативного середовища нації [3]. Знаменита формула Жака Лакана, згідно з якою підсвідоме структурується як мова, означає і феномени лінгвокультурного простору як окремої людини, так і нації в цілому. Досліджуючи структури підсвідомого, Лакан органічно поєднує психоаналіз і мову, пов'язуючи підсвідоме зі впорядкованістю системи мовних знаків та процесу мовлення. Таким чином, він визначає підсвідомість як «текст, якого бракує» і підсвідоме як частку, без якої суб'єкт неспроможний відновити неперервність своєї усвідомленої мови. «Підсвідоме — це та частка конкретного говоріння в його трансіндивідуальній функції, якої суб'єкт не має в своєму розпорядженні, щоб забезпечити неперервність своєї усвідомленої мови» [1]. Таким чином, підсвідоме простягається до індивідуального мовного структу-

рування, семантичної еволюції, традицій і легенд власної культури.

Символічно упорядковуючись, лінгвістичні моделі дають нам ключ до підсвідомого, а невисловлене таким чином «витісняється» у вербально неартикульовані тексти культури, виражені зокрема у мистецьких втіленнях: живопису, скульптурі і т. п. Не заглиблюючись у мовні смисли, людина не здатна артикулювати тексту культури і тоді вона постає як органічно відчужена від неї. О. Потебня відзначав, що слово не є «зовнішнім додатком до готової вже в людській душі ідеї необхідності. Воно є засіб, що впливає із глибини людської природи, створювати цю ідею, оскільки тільки за допомогою його відбувається й розклад думки. Як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так у ньому ж насамперед вона бачить ту законність, яку потім переносить на світ. Думка, виплекана словом, починає відноситись безпосередньо до самих понять, у них знаходить шукане знання, на слово ж починає дивитися як на сторонній і довільний знак і дає змогу спеціальній науці для пошуку необхідності у всій будівлі мови й у кожному окремому її камені» [4]. «Якщо порівняти створення думки з виготовленням тканини, — пише далі О. Потебня, — то слово буде ткацьким човником, який відразу приводить утиць у низки ниток основи і заміняє повільне плетіння» [4].

Таємниці зародження мови сягають таємниць геопростору, даного людині природою життєвого ландшафту. Вони з ними тісно пов'язані і є одним із найфундаментальніших доказів неперервності історико-культурного процесу. Сама земля акумулює певні психічні енергії, що синтезуються в генетичній пам'яті рідної мови. І саме мова в першу чергу пов'язує культуру етносу в один безперервний процес. Мова є джерелом комунікації і орієнтації у просторі культури, джерелом збереження і передачі інформації. Мова є універсальним ядром культури, що творить універсальну картину світу у структурі особистості. Так, за спостереженнями етнологів, міцний культуротворчий фундамент становить ще доба кам'яного віку. Одним із найбільших надбань цього періоду вчені вважають формування протоіндоєвропейської мовної спільності. Прикметною рисою цього процесу є певна синхронність зародження мови та освоєння ландшафту, оскільки, на думку деяких сучасних дослідників, складання лексичного фонду початково відбувалося як створення своєрідної карти назв для місцевості, в якій жило те чи інше плем'я. Німецький дослідник праіндоєвропейської мови Р. Форстер виділив шість можливих коренів палеолітичної епохи, пов'язаних із ландшафтом, які первинно були топонімами: «Були не якісь взагалі, а лише певні, ті, а не інші, гори, ріки,

долини, галявини» [5]. Кам'яним віком, як відомо, датується і так зване балканське письмо як одне з найдавніших знайдених спроб писемності, що сягає, за підрахунками мовознавця В'яч. Іванова, 5300 р. до н. е. У цей же період виокремлюється і утверджується протослов'янська культура.

Мова є одним із найзначніших, найвизначальніших набутоків людської цивілізації, унікальним механізмом творення, збереження і примноження духовності. Поряд з міфом та релігією мова, за Е. Кассіроном, є «штучним посередником», «символічною сіткою» між людиною і світом. Слово впорядковує світ і покладає його межі.

Будучи універсальною формою осмислення буття, мова культури означає її інтелектуальну спроможність, спроможність творити текст культури, що забезпечує одночасно і її самоцінність, і рівноцінний діалог з іншими культурами. «Чим більшим стає діапазон освоєних людиною мов культури, тим глибше її розуміння світу. За допомогою поліфонізму мов нам відкривається поліфонізм буття, оскільки мови становлять різні способи мислення та сприйняття світобудови» [6]. У межах антропологічної лінгвістики, яка ще з 40–50-х рр. ХХ ст. досліджувала питання взаємозв'язку культури, поведінки і мовлення, виникло поняття *етнології спілкування*, що позначилося виявленням «очевидного паралелізму між нормами та взірцями мовленнєвого спілкування і психокультурними нормами мовленнєвої спільності» [3]. Це питання порушив американський соціолінгвіст Д. Гайма, який виявив глибинну залежність форм мови і мовлення від їхніх контекстів використання. Випадання мови із контексту інтелектуального використання належить до одного з найзагрозливіших факторів культурного розвитку. Адже через різні функції — комунікативну, номінативну, мислетворчу, гносеологічну, експресивну, волюнтативну, естетичну, ідентифікаційну, культуроносну, магічно-містичну тощо — мова рухає думку, матеріалізує її, і завдяки мові, як «каналу зв'язку», передається інформація від інших, немовних сфер людського і природного буття. Це і є основним чинником формування інтелекту [7]. Людина зріднена з власною мовою, на думку Р. Кіся, і найпотаємнішими екзистенційними глибинами: мова не просто виражає логосферу і світ сенсів — вона в самому осерді логосфери і в центрі сенсоутворення. Через «вібрування» смислів мова пронизує цілковито всього *“homo interior”*. Вона водночас є інструментом «мелодії» і самою внутрішньою «мелодією» [3].

Відомо, що ідентичність, попри почуття співпричетності до рідної землі, до спільної історичної долі, спільної мети та інтересів, соціо-нормативних уявлень і цінностей, спирається

насамперед на власний культурний субстрат, закорінюється у нього. Тому криза ідентичності збігається з кризою культури. Формування інтелектуального мовного простору органічно вписується у систему формування парадигм сучасної культури, проте повнота культуротворення немислима без постійної рецепції текстів культури, їх символічних кодів, зашифрованих у тому числі і в поезії як найдавнішій скарбниці людського духу. Напруженість і глобальне розведення слова наукового і поетичного, що визріли із глибин єдиного тексту культури, є одним з найприкметніших наслідків цивілізаційних процесів. Адже первісне слово є поезією, і це ж слово в подальшому торує шлях науці. Слово постачає науку і наука, за Потебнею, належить до дійсності вже тільки після того, як «дійсність *проходить через форму слова*, фіксуєчись у певних поняттях, без яких наука неможлива. Наука неможлива без поняття, вона порівнює дійсність з поняттям і намагається зрівняти одне з другим, але через те, що кількість ознак у кожному колі сприйняття невичерпна, то й поняття ніколи не може стати замкненим цілим. Наука роздроблює світ, щоб заново скласти його в струнку систему понять; але ця мета віддаляється в міру наближення до неї, система руйнується від будь-якого факту, який до неї не ввійшов, а кількість фактів не може бути вичерпаним» [4]. Проте слово виражає й ідеальні смисли, ті, що не є дійсністю і, на відміну від наукових, зафіксовані у творах мистецтва. В історії інших мистецтв О. Потебня надає особливого первісного значення поезії: «поезія переедує всім їм уже за тим одним, що перше слово є поезія... Спершу дається людині влада над членороздільністю й словом як матеріалом поезії, а потім уміння справитися зі своїм голосом, а тим більше той ступінь технічного розвитку, який передбачається пластичними мистецтвами» Звідси, між іншим, О. Потебня знаходить пояснення, чому гомерівські пісні набагато давніші від часу процвітання скульптури й архітектури у Греції, чому найдосконаліші твори народної поезії належать до тих часів, коли люди не в змозі були ні зрозуміти, ні зробити щось гідне імені картини або статуї. Спочатку слово і поезія зосереджують у собі все естетичне життя народу, містять у собі зародки решти мистецтв у тому розумінні, що сукупність змісту, доступного тільки цим останнім, первісно складають невисловлене й неусвідомлене доповнення до слова [4]. Уже значно пізніше в мистецтві об'єктивуються почуття, які словом не виражаються. Те, що у науці становить *єдність понять*, в поезії заміщується *єдністю уявлення*, що завершує і задовольняє вроджену людині потребу в усьому бачити *цілісність і досконалість*. Кожна культура виробляє свої тексти чи знаки, функція яких

полягає у тому, що вони виступають інтерпретантами символічних форм своєї культури. Навіть деякі види схожостей не сприймаються носіями іншої культури просто тому, що у даному семіотичному контексті вони не можуть бути інтерпретовані. Простежується синхронне існування у часі різних лінгвістичних смислових полів, що виражають психокультурне підсвідоме, своєрідний ментальний архів і внутрішню ментальну енергетику суспільства. Найчастіше це підтверджується фактами складності перекладу поезії, зокрема метафоричного контексту однієї мови на іншу. Згадаємо текст однієї з українських веснянок:

«Кроковеє колесо вище тину стояло,
Много дива видало.
Чи бачило, колесо, куди милий поїхав?»
За ним трава зелена і діброва весела. —
«Кроковеє колесо вище тину стояло,
Много дива видало.
Чи бачило, колесо, куди нелюб поїхав?»
За ним трава полягла і діброва загула!»

Метафорична ускладненість давньої пісні прочитується лише в контексті власної національної ментальності, глибинних архаїчних кодів культури (сонце-колесо кроковеє) і, щоб зрозуміти їх, слід вийти за межі логіки, раціонального пояснення причинно-наслідкового зв'язку речей. Домінанта аналітичного, розщеплюючого начала здатна згубити образ культури, вилучивши з нього ті невовимі та принципово невисловлювані духовні явища, збереження яких не менш важливе, аніж дослідження.

Бо, як і власне слово кожного з нас, що неминуче вписане у контекст власної культури і з нього виростає, слово кожної культури «хоче бути почутим, мати відповідь і знову відповідати на відповідь, і так *ad infinitum*. Воно вступає у діалог, який не має *сміслового* завершення»

[8]. Тільки так воно може бути зрозумілим, актуалізуючись у духовних актах, які, за висловом П. Рікера, полягають у тому, щоб увійти в оселю мови когось іншого, щоб згодом привести його до себе як запрошеного гостя. І в такому значенні йтиметься про гостинність, яка здійснюється через мову. Це перший спосіб, як можна відчувати обов'язок перед мовою в ситуації розламування мов. І ця модель закладає основи другої моделі, прихованої у її глибинах. Йдеться про те, щоб зруйнувати засади замкнутості, яка завжди може підірвати те, що називається нараційною тотожністю. Завжди важливо пам'ятати, що ми втягнуті в історію інших, історію, яка розповідається про них самих і через них — про нас [9].

Отож, для повноцінної артикуляції культури є рівноважливими когнітивні процеси означення як простору інтелектуальних понять, так і простору художнього образу, проте жоден з них не має витіснити інший.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. — К.: Основи, 1998. — 669 с.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М.: Прогресс, 1985. — С. 365.
3. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність. — Л.: Літопис, 2002.
4. Потебня А. Мысль и язык. — М.: Искусство, 1976. — 614 с.
5. Українська художня культура. — К.: Либідь, 1996. — С. 121.
6. Шевцюк О. Л. Культурологія. — К.: Знання-Прес, 2004. — С. 81.
7. Ананченко Т. П. Українська мова як фактор формування національного інтелекту // Рідна мова — запорука безсмертя нації. — К: Книж. палата України, 1999. — С. 92.
8. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1979. — С. 300.
9. Ricoeur P. Filozofia osoby. — Krakow, 1992. — S. 53.